

ARHITEKTONSKA STRUKTURA SENJA U VRIJEME TISKARE XV/XVI. STOLJEĆA

Datum koji slavimo¹ — 7. kolovoza g. 1494, na koncu je XV. stoljeća, u vrijeme kada Senj ima za sobom već dugu povijest.² Na razvalinama rimske Senie hrvatsko stanovništvo što se u te krajeve doseljuje u VII. stoljeću podiže novi grad, koji u onim društvenim uvjetima postaje posjed templara u XII. stoljeću, krčkih knezova u XIII., u sredini XV. stoljeća postaje središtem kapetanije, što i ostaje u tijeku dvaju daljnjih stoljeća. Dokumenti XIII. i XIV. stoljeća govore o Senju i kao o prometnom žarištu kojim prolaze i vladari i kao o bogatom trgovačkom središtu, pa na koncu XIV. stoljeća kralj Sigismund poziva Senjane kao najbogatije građane Hrvatske na sabor u Temišvar.

Godinu dana prije tiskanja glagoljskog misala u Senju, tj. 1493. odigrała se bitka na Kravskom polju pa je i Senju zaprijetila opasnost od Turaka. U Senj se počinju sklanjati izbjeglice iz okupiranih područja, uskoci, koji daju glavni biljeg Senju do početka XVII. stoljeća i sa čijom je borbenošću od tada povezano ime Senja.

A upravo organiziranje tiskanja knjiga u Senju 1494. do 1508. govori jasno o kulturnoj klimi tog grada koji je i kasnije u nekoliko navrata jedno od kulturnih žarišta Hrvatske.

Kada danas prolazimo Senjom, njegovim područjem unutar starih gradskih zidina, jasno još osjećamo njegovu srednjovjekovnu urbanu strukturu uskih privudavih ulica s proširenjima na sjecištu dviju prometnih arterija — s tek tri trga: trgov uz vjersko središte — katedralu, onim ispred kaštela — središta obrane, i središtem trgovine — trgovom uz gradska vrata. Upravo takva tri trga svojim smještajem i sadržajem odgovaraju srednjovjekovnom urbanizmu i tipični su za njega.

Prema tome, kako Senj još danas ima glavne karakteristike srednjovjekovnog grada, očito je da se formirao u tim stoljećima, da svoju urbanu fizionomiju poprima tada, da u daljnjim stoljećima zadržava glavne ucrtane komponente dodavajući i mijenjajući samo detalje.

¹ Referat održan u Senju dne 22. XI 1974.

² Sva dokumentacija i literatura navedeni su u M. Viličić: Arhitektonski spomenici Senja, RAD JAZU 360/1971, str. 65—129.

Kao tipično srednjovjekovni grad on se već vrlo rano utvrđuje. Senjske zidine prvi se put neizravno spominju na koncu XIII. stoljeća (1297.), no te zidine još mijenjaju svoj položaj na mjestima gdje se grad proširuje, kako se to može zaključiti iz daljnjih dokumenata (1378.), u kojima se one ponovno, ali samo usputno spominju.

Na početku XV. stoljeća (1407.) i kasnije dokumenti jasno govore o zidinama. A iza g. 1469., kada za kralja Matiju Korvina Senj zauzima Blaž Madjar, senjskim se zidinama počinje posvećivati osobita briga zbog opasnosti od »gospodina Turčina«, kako dokumenti (npr. iz 1554.) nazivaju Turke. Godinu dana prije organiziranja senjske tiskare, 1493., papa Aleksandar VI. šalje svoj doprinos za obnovu zidina i kula. I kasniji dokumenti izvještavaju o njima.

Prvi, a ujedno i detaljni opis zidina, kula i kaštela — tog centra svakog srednjovjekovnog obrambenog gradskog sustava — potječe iz sredine XVI. stoljeća (1550.), iz izvještaja senjskog kapetana Ivana Lenkovića, izgrađivača ubrzo zatim podignute utvrde Nehaj kojom on upotpunjuje obranu Senja. Kako taj izvještaj govori o potrebi popravaka na pojedinim potezima gradskih zidina, kula i kaštela, jasno proizlazi da je prošlo već dulje vremensko razdoblje od njihova podizanja. Prema tom pisanom dokumentu i prema kasnijim dokumentima, prema sačuvanoj grafičkoj dokumentaciji kao i prema današnjim nalazima, ostacima zidina na nekim potezima još razmjerno vrlo dobro sačuvanim, npr. od »papinske«, Leonove kule do »Lipice«, onih na tzv. »Žižuli« te onih oku prolaznika nepristupačnih, mogao se s priličnom sigurnošću grafički rekonstruirati cijeli njihov tok i izgled.

Cijeli obrambeni sustav — zidine, kule i kaštel — u kasnijim stoljećima mijenjaju se tek u detaljima, a zidine se počinju rušiti nakon što su se u XVIII. stoljeću (1747.) posljednji put popravljale i kaštel počeo služiti drugim svrhama.

Sam teritorij grada unutar zidina definiran je jasno na grafičkim dokumentima počev od XVI. stoljeća, jednako kao i tlo, obala uokolo zidina.

U stoljećima koja promatramo veliku ulogu u životu grada imala je crkva. Po svojoj organizaciji u kulturnom životu grada, a izgradnjom crkvenih objekata obogaćuje strukturu, fizionomiju grada pa tako i Senja.

Da je Senj sjedište biskupa, prvi put o tome sa sigurnošću govori dokument iz početka XII. stoljeća (1169.). Prema tome, moguće je da već u tom stoljeću počinje izgradnja katedrale. No prvi pisani dokument koji je izriječno spominje potječe iz XIII. stoljeća (1271.). Daljnji dokumenti ponešto razjašnjavaju njen kasniji rast, dogradnje i mijenjanja njene originalne fizionomije. No upravo poslijeratni nalazi na njenim pročeljima, nizovi romaničkih lukova-slijepih arkada u tri visinska niza na glavnom pročelju i uglu uz svetište, bili su putokaz koji nam je omogućio da katedralu grafički rekonstruiramo³ kao originalno jednobrodnu romaničku crkvu, kako je uostalom prikazuje i poznata Valvasorova veduta iz konca XVII. stoljeća.

Katedrala je prema tome u XV. i XVI. stoljeću jednobrodna, očitro vrlo bogato tretiranih fasada, dekorirana, kako je to moglo odgovarati takvu kulturnom i bogatom trgovačkom i prometnom središtu kakav je u to doba bio Senj.

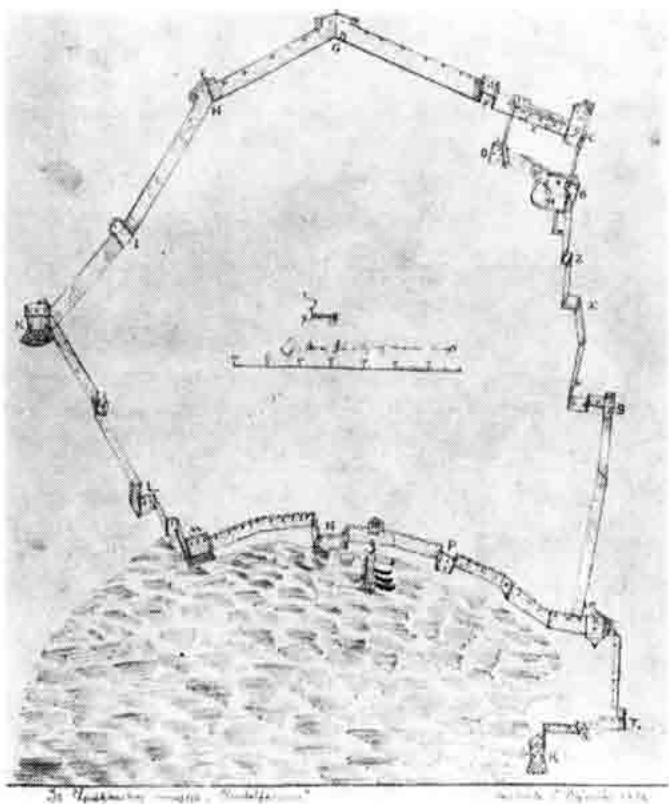
Poput katedrale, koja u kasnijim stoljećima mijenja svoj volumen i svoj izgled, danas su drugog izgleda i najstarije senjske crkve (u tijeku vremena

³ Detaljnije obradeno u M. Vilibić: Grafička rekonstrukcija katedrale sv. Marije u Senju, Senjski zbornik III/1967/67, str. 54—86.

sekularizirane) što su u XV. i XVI. stoljeću davale specifičan biljeg senjskoj arhitekturi.

Crkvu sv. Marije Magdalene prvi put spominje dokument iz g. 1380., a onu sv. Ivana Krstitelja spominje senjski statut iz g. 1388. Godinu dana kasnije spominje dokument crkvu sv. Duha, no možda je ona u to vrijeme bila izvan zidina pa se tek u sredini XVI. stoljeća ruši i ponovo podiže u gradu. Zbog ratnih prilika, naime i crkva sa samostanom sv. Franje, što se prvi puta spominje u XIII. stoljeću, izgrađena izvan zidina, ruši se i podiže tada u gradu. Ona je u ovom svjetskom ratu porušena i od nje samo strši toranj, a bila je od sredine XVI. stoljeća mjesto pokapanja najuglednijih Senjana, brojnih uskočkih vojvoda i tako je najuže povezana sa slavnim danima Senja. Godine 1874. porušena je i crkva sv. Nikole sa samostanom, što se prvi put spominje u XIV. stoljeću, a srušene su i druge crkve koje spominju rani dokumenti, ali im se u tijeku povijesti izgubio svaki trag.

Osim katedrale i crkava sv. Franje i sv. Nikole, ostale crkve bile su očito pučkog karaktera i sličile su onima okolnih područja. Svojim skromnim mjerilom, svojim pročeljima sa preslicama za zvona u skladu su s okolnim stambenim kućama. Pa ipak se od njih razlikuju obogaćujući vizure gradskih krivudavih ulica. Upravo te stambene kuće, uz tek tri, četiri oveće palače, svojim skromnim pročeljima s tipičnim, nepravilnim, funkcionalnim razmještajem manjih prozorskih otvora mora da su davale svoj osebujni pečat gradu. Sve

Sl. 2 — Plan grada Senja iz XVI. stoljeća, Vjera Bojničić, kopija 1926. iz Ljubljanskog muzeja »Rudolfinum«

sličnog, ljudskog mjerila kako to pokazuju primjeri iz tog vremena sačuvanih kuća što ih dokumentiraju natpisi (iz g. 1477. Gorica 24, iz g. 1483. Hreljanovićeve 4).

Još danas postoji cijeli niz stambenih kuća sličnog karaktera i izgleda unutar ranijih zidina koje govore o svom ranom, davnom porijeklu. No, gdje

Sl. 3 — Stara ulica u predjelu »Gorica« u Senju

je mogla biti tiskara koja je neko vrijeme bila v »hiži arhižakna Silvestra Bedričića« (gdje je tiskan *Naručnih plebanušev*, 27. VIII. 1507.), možemo danas samo naslućivati.

Često nadsvođeni prolazi među kućama konstrukcije su koje pridržavaju pročelja od rušenja, ali služe i kao komunikacije između nasuprot postavljenih kuća i svojim dimenzijama, oblicima, varijacijama stvaraju cezure na gradskim prometnicama, kao što su to stvarale i slijepe ulice tako tipične za srednjovjekovne gradove gdje promet nije tražio transit kroz grad, a nije bio ni intenzivan, već je uglavnom služio kao komunikacija pješaka.

Neke ulice zadržale su do prošlog stoljeća svoje tipično srednjovjekovne nazive: Brijacka (danas Vlatkovićeve) i Mesarska (danas Daničićeva), što je neizravan dokaz njihova ranog nastajanja. A još je danas u uporabi naziv Potok, prvi put u dokumentu spomenut u XIV. stoljeću (1360. i 1372.) za ulicu kojom je znala teći bujica probijajući zidine, prije nego je u XVIII. stoljeću regulirana izgradnjom kanala Kolana.

Baš je ovakva nametljiva arhitektura koja je odražavala društvene prilike svog doba morala stvarati fizionomiju Senja u to vrijeme.

Uz tu stambenu arhitekturu, uz crkvene građevine i uz fortifikaciju grada, u srednjovjekovnom gradu tipične su javne građevine koje služe određenim svrhama. Među ostalim, ali i prije svega, to je gradska vijećnica, sjedište upravne vlasti građana, i gradska loža što služi raznim svrhama javnog života grada. Gradska vijećnica općenito se u Evropi izgrađuje već tamo od XII. stoljeća, jer srednjovjekovnim gradovima, a tako i Senjom, upravlja gradsko vijeće. Njega spominje senjski statut g. 1388., a samu gradsku vijećnicu, često pod imenom »cancellaria«, spominju dokumenti daljnjih stoljeća. No srednjovjekovna građevina kao arhitektonski očito naglašeni objekt što ga još g. 1689. spominje Valvasor, porušena je već prema nešto kasnijem dokumentu iz 1698. g. Kasnije se nanovo izgrađuje, no da li se tada kada o lokaciji postoji grafička dokumentacija (u XVIII. stoljeću — 1785.) podiže na istom mjestu ili na novom? To ne znamo.

Sl. 4 — Pročelje gradske lože (?) iz početka XIII. stoljeća na Trgu žrtava fašizma 8 (»Mala Placa«)

Jednako tako nema izravne dokumentacije o lokaciji gradske lože, koju spominje senjski statut g. 1388., a koja je prema ranijem dokumentu (iz g. 1302.) postojala već i ranije. Čini se da je posljednji put spominje dokument iz g. 1640., kada već u specifičnim senjskim prilikama njena funkcija prestaje. Mislim da smo našim istraživanjima, koja detaljno obrađuju taj problem u zasebnoj studiji,⁴ uspjeli potvrditi pretpostavku da se taj najstariji senjski građevni objekt krije pod djelomično otpalom žbukom na istaknutoj građevnoj masi nekadanjeg trga »Mala plac«, središta trgovine, danas Trga žrtava fašizma br. 8.

Takve se lože u srednjovjekovnom urbanizmu situiraju upravo na jednom od tri tipična gradska trga, na onom posvećenom trgovini, ili u njegovoj neposrednoj blizini. Imaju određeni arhitektonski karakter: to su samo natkriti prostori gdje strop redovno pridržavaju stupovi pa se prostor lože otvara prema javnom prostoru, a pod mu je tek ponešto nadvišen nad okolnim javnim

⁴ Predano za tiskanje RADU JAZU pod naslovom: Prilog pitanju da li je u Senju sačuvana jedna od najstarijih loža našeg jadranskog područja.

površinama. To su ili samostalne prizemne građevine ili je to prizemni dio nekog drugog građevnog objekta, tada najčešće gradske vijećnice, kako je to možda slučaj i u Senju.

Senjska se loža na tom mjestu dakako ne potvrđuje samo svojom lokacijom nego i arhitektonskim detaljima, stupovima što potpuno ili djelomično izviruju ispod kasnijeg ozidanja i pregradnje tog prostora i tako daju naslutiti da je taj prostor originalno bio otvoreni trijem kakvog inače ne susrećemo u Senju i koji je potpuno tuđ skromnoj senjskoj stambenoj arhitekturi. A i detalji stupova, njihova profilacija, njihove proporcije, sve to govori o ranim stoljećima koja bi odgovarala dataciji što je spominju dokumenti.

Ukoliko bi se prilikom daljnjih istraživanja ova pretpostavka mogla i materijalno dokazati, bilo bi za Senj od neobične važnosti da se taj kompletni građevni objekt restaurira, privede javnoj namjeni, možda upravo muzejskoj zbirci glagoljice, glagoljskog tiskarstva, kompleksu Senj u književnosti i kulturi ili tome slično. To stoga što je to ne samo jedan od autentičnih najstarijih građevnih objekata Senja i ne samo jedna od najstarijih loža našeg jadranskog područja nego možda baš najstarija.

Ovim kratkim pregledom pokušali smo dočarati sliku Senja u doba djelovanja senjske glagoljske tiskare, arhitektonsku fizionomiju tadanjeg grada od kojeg je do dana današnjeg usprkos mnogobrojnim i raznorodnim uništavanjima mnogo bitnog ostalo sačuvano. Bila bi dužnost našeg vremena da to sačuvamo potomstvu, to više što je upravo Senj grad — a o tome jasno svjedoči njegova arhitektura — koji nije nikad potpao pod strane zavojevače, ni Turke ni Mletke, i koji odrazuje našu vlastitu kulturu.

*Sl. 5 — Starinska kuća
u ulici Pavla Vitezovića
br. 26*